

Tri balade

Janez
Menart

PRIDIGA
1559

Naš ranjki cesar Karol, mogočni Habsburžan,
je bil pobožen človek in po modrosti znan.
Rad vladal bi pravično in strógo s pravo mero,
rad trdno bi državo in *eno* sveto vero.
A vse zaman! Holandec in Sas in luteran
in knezi – vsi so vlekli le vsak na svojo stran.
Pod stárost kljub bolezni in kljub betežnim letom
iz Inomosta bežal je še pred lastnim zetom.
Od vsega razočaran, dejal si je ves strt:
»Pustímo svetne marnje in mislimo na smrt!«
In sam se odpovedal je tronu in škrlatu:
kraljevsko krono sinu, cesarsko dal je bratu.
Sam je odšel na Špansko v svoj dvorec – samostan
in tam v samotí molil in delal dan na dan.
Sto ur si je naredil in trudil se nad vsako
le z *eno* sámó željo: da dve bi šli enako.
Nastavljal je, popravljjal, a zmerom prej ko slej
so ene zaostale in druge ušlè naprej.

a Po 2381/90

Nekoč pa zažarel je od blagega nasmeha:
 »Kako naj bi cesarstvo imelo več uspeha,
 ko še celo *te* ure, izdelek *mojih* rok,
 tiktakajo križkražem, tako kot hoče Bog;
 jaz pa z besedo, z mečem sem gnal se zaneseno,
 da pisano cesarstvo tiktaka naj kot eno.
 Zahvaljen bodi, Jezus, da oči si mi odprl!«
 Tako je rekel Karol. In srečen je umrl.
 Zdaj spi v španjolski zemlji; končal je svoje boje;
 a ure na tem svetu tiktakajo po svoje...
 Preljubi krščeniki, ta prilika uči,
 da *ena* volja nikdar ni volja *vseh* ljudi.
 Pri vseh stvareh je eden *za* stvar in drugi *proti*,
 a tretji rad bi hodil po svoji tretji poti.
 Zato nihčè ne bodi le v lastni Prav zazrt.
 Pustimo svetne marnje in mislimo na smrt!

NAGROBNIK
 1539

»Kaj klešem, me sprašuješ? Nagrobno ploščo, pob.
 Veš, to je takle kamen, poln znamenj in podob.
 Potem ko je napravljen, na grob se položi,
 da ve se za vse čase, kdo spodaj v rakvi spi.
 No, tale mož v oklepu, že skoraj doklesan,
 je bil baron Kacijanar, po vsem cesarstvu znan.
 Bil je glavar na Kranjskem, poveljnik in junak,
 ki v dolgih bojih s Turki slavil je mnogo zmag.
 A kdo je brez napake? In tudi on ni bil.
 Ko v ogrski deželi se s Turkom je boril,
 ga cesar je postavil na čelo vseh enot,
 ki dal jih je nabrati za véliki pohod.
 Nad dvajsettisočglava armada je odšla
 oblegat mesto Osek, da gnezdo pokonča.
 A bil je že september, meгла in dež in mraz –
 oblega je propadla, sprevrgla se v poraz.
 Med zbeganim umikom jih Turek je nagnal
 v močvirja in jih gonil kot ranjeno žival.
 Ostali so brez kruha, smodnika in sena.
 Kanoni in karete so vgrezali se v tla.
 Pustili so jih v jarkih in prek razlitih rek
 in barij se razlezli po blatu v smrtni beg.
 Kar je bilo na konjih, pregazilo je grez;
 pol hauptmanov med njimi; Kacijanar bil je vmes.

Pehota pa ob zori pred Turke je zašla
in v strašnem boju padla do zadnjega moža.
Kacijanar, da, je zbežal; junak – pa se je zbal.
Res da ni zbežal prvi, a v boju ni ostal.
Veš, fant, če smo pošteni, ni sam bil vsèga kriv:
za tak pohod premalo vojaštva je dobil;
preskrba konj in moštva neredna je bila;
vse od zaèetkov vojne je z vojsko kuga šla;
poveljniki, nabrani za štab od vsepovsod,
so z njim se o naèrtih prepirali vso pot. . .
Vse res. A bil je glavni. *On* je zagazil v past,
izgubil v blatu vojsko; in ker je zbežal – èast.
Zaman vse slavne zmage, zasluge prejšnjih let –
postal je grešni kozel za dvor in za ves svet.
Po mnenju mož uèenih je s Turki barantal,
hoté pogubil vojsko in Kristusa izdal.
Mojbog, sam sem poznal ga – tu stal je, kjer zdaj ti –
in vem, da takšen vitez ni zmožen teh stvari.
Da on, glavar naš kranjski. . .! Ta svet je poln klevet!
A kdo o tem preprièal bi ves ta gnili svet!
Na Dunaju v trdnjavi je dolgo bil zaprt;
èakála ga je sodba, po njej sramotna smrt.
No, lju. . . grofica neka mu v jeèo na skrivaj
je splet vrvi poslala in konja na skrit kraj.
Pobegnil je iz jeèe in na hrvaško stran
in tam na svojem gradu se skrival noè in dan.
A kogar cesar goni, ta varen ni nikjer;
in tudi on je begal kot obstreljena zver.
Potem sta grofa Zrinjski – no, tadvá sta takrat
bila še sprta s krono – mu dala varen grad.
Tam Kacijanar, besen na cesarost in dvor
je plemiče hrvaške podžigal na upor.
A h grofoma je cesar skrivaj odpravil sle,
da nudi jima spravo – èe njun gostaè umre;
da za njegovo glavo dal sedem bo gradov
in da poslej ju spremljal bo dvorni blagoslov.
Glej, fant, tu klešem basen: kako lisjak v svoj grad
povabil je žerjava in mu pregriznil vrat.
Da, eden grofov Zrinjskih je med obedom ost
baronu sunil v ledja, èeprav je bil njun gost.
Njegovo glavo v sòli poslala sta na dvor,
da cesar ju poplaèa zá lopovski umor.

Tu, glej, bom sklesal gada, dal Zrinjskih mu obraz,
 in tu peščeno uro, ki vsemu meri čas.
 Ko kamen bo napravljen, ga pošljem v Gornji grad
 v škofijski dvorec škofu, ki je baronov brat.
 On kamen je naročil – in z lonom ni bil skop –
 da z njim ozaljša bratu nesrečni, rani grob.
 Morda, ko boš že velik, te tja zanese pot;
 no, vidiš, pa boš vedel, kdo da leži tam spod.
 In kamen ti bo pravil, kako minljiv je svet
 in spomnil se boš name in tehle svojih let.«

LUTNJA V popóldanskem bleščanju zelenih host in gmajn
 se béli nad vrhovi samotni Drachenstein.
 Iz oken sredi stolpa med blagi šum dreves
 vrvíjo zvoki lutnje, kot da hité na ples.
 V dvorani slavnih dedov v spokojni poltemi
 galjardo si popeva cvetoča grajska hči.
 Kot strune, uglašene na isti zven po dve,
 tako v njej uglašeno je rádostno srce:
 na krilih pesmi pleše in plava prek gozdov
 tja na gradič v dolini, ki je gradič Njegov.
 V dvorani pa v polmraku po stenah vseokrog
 s podob jo zro obrazi; in njih pogled je strog.
 Kaj ni pradedu Hansu na lica legla skrb?
 Ji ni ded Sigismundus z očmi pokazal grb?
 In Wilhelm, ji ne kaže vsenaokrog vzdolž sten
 ovalnih fresk z gradovi in njihovih imen?
 Od slike pa do slike deklè s pogledom grè
 in lahni hod galjarde pod prsti ji zamre.
 Nikoli! – govorijo od vseh strani oči.
 Nikoli, ljubo dete, se to ne dogodi!
 In kot da lutnja joče, po gradu zadrhtë
 pavane tožni stih: Ko v grob me položé . . .
 Pod gradom pa iz hoste, kot tih odmev glasú,
 prepeva kukavica: ku-kú ku-kú ku-kú.

OPOMBE K BALADAM

PRIDIGA

Pesem se nanaša na Karla V., španskega kralja in nemškega cesarja, ki je kot cesar vladal tudi našim krajem. Živel je od leta 1500 do 1558, torej v času Primoža Trubarja. Med svojim večdesetletnim vladanjem je hotel doseči popolno versko in politično enotnost Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti. Po brezkrovnih bojih in političnem pehanju se je nazadnje razočaran nad vsem odpovedal obema kronama, se umaknil v Španijo in tam dve leti zatem umrl. – Anekdotična o urah je resnična.

Holandec in Sas itd. . . . – Vsa Nemčija in večina drugih dežel je bila v 16. stoletju razdrobljena na množico držav, kraljestev, kneževin, vojvodin, svobodnih mest in knezoškofij. Pod starost kljub boleznim . . . itd. – Petdeset let življenja je pomenilo v tistih časih v povprečju kar lepo starost. Karla V. sta že skoraj od mladega mučila hud protin in zlata žila. / iz Inomosta bežal – staro slovensko ime za Innsbruck, kjer je bilo eno od cesarskih bivališč že od Maksimilijana I. Karel je moral v strašnem viharju na nosilnici bolan zbežati čez hribe v Beljak pred nenadnim vpadom Francozov in luteranov, maja 1552. / kraljevsko krono itd. – to je storil leta 1556 v Bruslju; špansko kraljestvo je prepustil svojemu sinu Filipu II., cesarsko krono pa svojemu bratu Ferdinandu (ki je med drugim vladal tudi slovenskim deželam). / na špansko itd. – v pokrajino Estramaduro, kjer so mu tik samostana Sveti Just zgradili in opremili razkošno prebivališče; bil je namreč vsestransko izobražen, znanstveno nadahnjena polihistor (zlasti zvezdoslovec) in velik občudovalec umetnosti, še posebej glasbe. / In srečen je umrl – kar se tega spoznanja tiče. Sicer pa je umrl kaj čudne smrti: v svojem premišljevanju o smrti in v pripravah nanjo si je namreč zaželel doživeti svoj lastni pogreb, ki so ga bližnji menihi uprizorili z vso verodostojnostjo. Karel V. je pri tem legel v krsto na mrtvaškem odru in bil tako navzoč pri biljah za sabo. To ga je tako pretreslo, da je dobil mrzlico in čez nekaj dni zares umrl.

NAGROBNIK

Baron Hans Kazianer, v ljudskem izročilu Ivan Kacijanar (1490–1539) je bil doma z gradu Katzenstein (Begunje) na Gorenjskem. Njegov brat Francišek je bil 3. ljubljanski škof. Ivan Kacijanar se je proslavil med turškimi obleganjem Dunaja leta 1529, postal 43. deželni glavar vojvodine Kranjske in to ostal do svojega padca leta 1538. Kot Ferdinandov poveljnik na Hrvaškem je leta 1527 izbojeval več zmag proti Ivanu Zapolji, kar je Ferdinandu omogočilo, da je bil lahko okronan za kralja Ogrske in Hrvaške. Leta 1530 je postal Kacijanar vrhovni poveljnik vseh štajerskih čet. Leta 1533 je s Kranjskimi četami vdrl globoko v Bosno in oplenil ter požgal vse vasi do Udvina. (Najbrž je prav ta vpad inel v mislih France Prešeren, ko je pisal svojo Turjaško Rozamundo, saj je o njem lahko bral v Valvasorju.) Leta 1537 je kralj Ferdinand Kacijanarja postavil za vrhovnega poveljnika armade, ki jo je zbral za napad na turško trdnjavo Osijek – o čemer v nadaljnjem pripoveduje balada. – Kacijanarjev nagrobnik se je ohranil do današnjega dne. Je delo takratnega ljubljanskega kiparja Osbalta Kittela in sodi med najlepše primerke te umetnosti pri nas. Ta prelepi nagrobnik od svoje vzidave leta 1540 do danes skupaj z drugimi spominskimi ploščami krasi preddverje cerkve v Gornjem gradu. – Balada je zvest opis dogodkov.

dvajsettisočglava armada – štela je 24 tisoč mož, 16 tisoč pešcev in 8 tisoč konjenikov. / Osek – staro slovensko ime za današnji Osijek. Zaradi tamkajšnjega prehoda čez Dravo je bilo mesto zelo pomembna strateška trdnjava. / karete – tovorni vozovi z dvema velikima kolesoma. / pol hauptmanov – poveljnikov; iz boja so poleg Kacijanarja, celo še pred njim, pobegnili tudi drugi. / ob zori – to se je zgodilo 10. oktobra 1538 pri Gorjanu blizu Djakova. V boju so padli dobesedno do zadnjega vsi Čehi, kakih pet tisoč mož. / je z vojsko kuga šla – že prve dni pohoda je za raznimi boleznimi pomrlo osem tisoč pešcev. / no, lju . . . grofica neka – kipar hoče reči »ljubica«, pa se zave, da pripoveduje otroku, ki takih reči »ne sme vedeti«, kot pravimo. / na svojem gradu – Susedgradu v Slavoniji. / a kogar cesar goni – ta je na njegovo glavo razpisal več tisoč goldinarjev nagrade. / kneza Zrinjski – brata Nikolaj in Ivan sta bila sprta s cesarjem še iz časov, ko se je ta boril za hrvaško krono, ona pa sta bila na strani protikandidata Ivana Zapolje. Zato sta zdaj dala Kacijanarju na voljo močno utrjen grad Kostajnico ob reki Uni. / sedem gradov – obljubil jima je oprostilno pismo za stare grehe in pa gradove Susedgrad, Želin, Kostajnico, Petrovljan, Medvedgrad, Rakovec in Lukovec. / Da, eden grofov Zrinjskih – Kako sta Zrinjska ubila Kacijanarja, je več verzij. Fran Forgač poroča, da je Nikolaj Zrinjski sam zabodel Kacijanarja med obedom. / Tu, glej, bom sklesal gada itd. – Na Kacijanarjevem

nagrobniku v Gornjem gradu je poleg njegove podobe v oklepu in dveh napisov o njem izklesana v posebnem okviru slika, ki prikazuje Ezopovo basen o lisjaku, ki povabi v goste žerjava in mu medtem, ko mora ta jesti iz globoke steklenice, pregrizne vrat; na tleh med nogama viteza pa so izklesane peščena ura, lobanja in dve kači, ki imata človeški glavi z obrazoma, ki baje spominjata na obraze grofov Zrinjskih.

LUTNJA

Drachenstein – tako ime sta nosila prva dva izpričana gospodarja gradu Pišcece, Konrad in Viljem, ministeriala salzburške cerkve./ galjarda – živahen ples iz poznega srednjega veka./ strune, uglasene... – pri lutnji imata po dve in dve struni isti zvok, včasih v oktavah./ ovalnih fresk z gradovi – bila je pogosta navada, da so si graščaki dali v glavni, »viteški« dvorani naslikati na stene vse svoje posesti, z izpisanimi imeni gradov. Tako so na primer na gradu Pišcece – kot edinem, ki ima na Slovenskem ohranjeno to zanimivost – naslikani in opremljeni z imeni vsi gradovi plemiške rodbine Moscon./ pavana – počasen, svečan ples iz zgodnje renesančne dobe; navadno mu je sledila poskočna galjarda.